

MÜTEKADDİMÛN DÖNEMİ HADİS USÛLÜ ESERLERİNİN MUKÂYESESİ*

Veli ABA**

Özet

Bu makalede mütekaddimûn dönemi olarak da bilinen zaman dilimine ait ilk hadis usulü eserlerinden *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* adlı eserlerin mukayesesi yapılmaktadır. Sözkonusu bu üç eser özellikle muhtevası, kaynakları ve metodları yönünden ele alınmaktadır. Bahsedilen bu eserlerin bir birine benzeyen ve farklı yönleri ele alınan bazı hadis usulü konularıyla birlikte ortaya konmaktadır. Böylece hadis usulü eserlerinin tekâmül süreçlerinde bahse konu üç eserin özellikleri araştırılmaktadır.

Anahtar kelimeler: hadis, sünnet, usul, râvî, rivâyet, sened, dirâyet

Abstract

In this article, works titled *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, *Ma'rifetüulûmi'l-hadîs*, *el-Kifâye fîilmi'r-rivâye* that are hadith procedure works of time slice knows as the period of mütekaddimûn are compared. Especially contents, resources and methods of these three works are discussed. These works that are discussed from their similar and different aspects are presented together with the topics of hadith procedure. Thus, properties of those mentioned three works that are in the development processes of works with hadith procedure are searched.

* Bu makale hazırlamakta olduğumuz *Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadis Usulü Anlayışı* adlı doktora tezimizden uyarlanmıştır.

** Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi doktora öğrencisi.

Giriş

Hadis edebiyatı içerisinde değişik şekillerde sistematize edilen hadis usulü eserleri, bir yönüyle sınırlarının belli olması açısından *mütekaddimûn*ve *müteahhirûn* dönemi diye de ikiye ayrılarak ele alınmaktadır. Konuları, senetli bilgiler halinde işleyen edebiyât *mütekaddimûna*, modern tarzdakiler ise *müteahhirûna* nispetedilerek verilmektedir.¹ *Mütekaddimûn* hadis usulü eserleri denilince ilk akla gelenler, günümüze kadar da ulaşmış olan başta Râmehürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetüülümü'l-hadîs* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* adlı eserleridir.

Bizim çalışmamızın başlığındaki *mütekaddimûndan* kastımız da yukarıdaki bu üç eserdir.² Bu şekilde bir isimlendirmenin elbette ki kesin bir sınırı yoktur. Bu üç eserin günümüze kadar gelmiş müstakil eserler olması ve senetli hadis usulünün örnekleri olarak gösterilmeleri bunların *mütekaddimûn* hadis usulü eserleri şeklinde vasıflandırılmalarının belli başlı sebepleridir.³

I. Hadis Usûlünün Tanımı

Hadis usûlü, eski tabiriyle *usûl-ü hadîsin* karşılığıdır.⁴ *Hadis* ve *usûl* kelimelerinden meydana gelen bir tamlama olan bu tabirdeki *hadis* genellikle, Hz. Peygamber ile ilgili her türlü bilgi anlamında kullanılmaktadır. “Usûl” ise “asl” kelimesinin çoğulu olup asıllar, kaideler, prensipler, kurallar ve yöntemler manalarına gelmektedir.⁵ Tarihi süreçte “ulûmühadîs”, “dirâyetü'l-hadîs” (veya ilmü'l-hadîsdirâyeten), “ilmumustalahi'l-hadîs” veya kısaca “mustalahü'l-hadîs” terimleriyle ifade edilen hadîsusûlünün⁶ farklı şekillerde de tanımları yapılmıştır.

Bir tanıma göre hadîs usûlü, râvilerin adalet ve zapt yönünden durumları, isnatlarının muttasıl veya munkatı olması bakımından hadislerin Hz. Peygamber'e nasıl nispet edildiklerinden bahseden ilimdir. Bir diğer tanıma göre, kabul ve red yönünden râvî ile rivâyet edilen hadislerin durumlarını inceleyen ilimdir.⁷ Başka bir tanıma göre ise, rivâyetinhakîkati, çeşitleri, hükümleri, râvilerin halleri, şartları ve rivâyetin sınıflarını bildiren ilimdir.⁸

¹ Bkz. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 192. Fakat şu hususa da dikkat çekmeliyiz ki, hadis edebiyatı içerisindeki bu ayrım bütün hadis âlimlerince kabul görmüş bir taksimât değildir.

² Burada zikredilen üç eserin mukayesesini yaparken yer yer Hatîb'in *el-Câmî* adlı eserini de bu kıyaslamaya dahil edeceğiz.

³ *Mütekaddimûn*ve *müteahhirûn* tarzındaki isimlendirme için bkz. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 192, 195.

⁴ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 114.

⁵ Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 105.

⁶ Uğur, a.g.e., s. 114.

⁷ Yücel, a.g.e., s. 105. Hadîsusûlü tanımının yakın/benzer ve daha başka tanımları için ayrıca bkz. Suyûtî, *Tedrib*, I, 25; Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, s. 75, 76; Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, I, 81; Muhammed EbûŞehbe, *el-Vasît*, s. 23-26.

⁸ Suyûtî, *Tedrib*, I, 25.

Bütün bu tanımların yanında tarihi süreç içinde hadis usulünün, genelde bir birini tamamlar nitelikte değişik birçok tarifleri de yapılmıştır.

II. Hadis Usûlünün Doğuşu Ve Gelişimi

İslâm Dininin, Kur'an'dan sonra en önemli kaynağının hadis olduğunda şüphe yoktur. Hz. Peygamber'den rivâyet edilen söz, fiil ve takrîrlerden oluşan hadisin sened ve metin olmak üzere iki ana gövdesi vardır. Kaynağı Hz. Peygamber olan ve günümüze intikal eden hadislerin ilk muhatapları sahabedir. İslâm Dini'niitkad, ibadet ve ahlak temel esaslarıyla bizlere ulaştıran bu ilk nesil sadece Hz. Paygamberin söz, fiil ve takrîrlere değil aynı zamanda birçok kez vahyin gelişine de şahit olmaktadır. Böylece bu nesil sünnetin ilk talebeleri olmaları yanında Kur'an'ın da ilk talebeleri olma özelliğini kazanıyorlardı. Bütün bu özellikleri yanında onlar, hem nâzil olan Kur'an'ı Kerîm'in yazım ve ezberinde hem de Hz. Peygamberden neşet eden söz ve fiillerin muhafazasında büyük titizlikler gösteriyorlardı. Ayet ve hadislerle ana çerçevesi çizilen son dinin gelecek nesillere doğru ve eksiksiz aktarılması için azami gayret sarfedeneşâb, bazen zihinlere bazen çeşitli nesnelere kaydedilen dinin iki temel kaynağını anlama çabasıyla şerh ve izâh yoluna gidiyorlardı.

Hadislerin İslâm dininde sahip olduğu bu önemli konum hem ilk devirde sahabeyi hem de sonraki nesillerde birçok nesli kendisine çekmiş, bu sebeple hadise karşı rağbet çoğalmış bazen tek bir hadis için çok uzak beldelere yolcular yapılmıştır.⁹ İslâm'ın Arap Yarımadası dışındaki ülkelere yayılması ve hadis bilen sahabîlerin mühim bir kısmının bu ülkelere dağılması sonra da birçoğunun çeşitli sebeplerle vefâtları neticesinde, zamanında sahabîler tarafından özellikle Kur'an'a karşı düşünceyle tedvîn edilmeyen hadisleri yok olmakla karşı karşıya getirmiştir.

İşte hadis üzerindeki bu yok olma korkusu öncelikle onu yazma ve tedvîn etme ihtiyacını doğurmuştur. Birinci hicrî asrın sonlarında tedvîn devrinin başlamasının ardından, çeşitli hadis kitapları yazılmaya başlanmış, bunları, tedvîn edilen kitapların fıkıh bablarına göre tasnîf edilmiş şekilleri takip etmiştir. Daha sonraki asırlarda ise değişik şekilde sistematize edilen hadis kitapları kaleme alınmıştır. Hadisler ilk dört halife devrinde her türlü şüphe ve tereddütten uzak, yalnız İslam İlahiyatçıları arasında alınıp rivâyet edilmiş, ehli olmayanların eli bu sahaya uzanmamıştır. Fakat İslâm alemi, yarım asırlık bir müddeti henüz tamamlamadan büyük bir kargaşaya sürüklenmiştir. Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki mücadele bunların en önemlilerindedir. Bütün bu olaylar daha sonraları Müslümanlar arasında yeni yeni fırkaların ve mezheplerin çıkışına yol açmıştır.¹⁰ Bu fırka ve mezhepler gerek kendi görüşlerinin yayılmasında gerekse muhaliflerini tenkitte daima dini nasrlara isnat

⁹ Bu konuda Hatîb el-Bağdâdîer-Rihle fî talebi'l-hadis adlı kitabını kaleme almıştır. Hadis tahsili için yapılan seyahatlar ve buna teşvik, sahabe-i kirâmın ve bazı büyük ilim adamlarının hadis öğrenimi için yolculukları, âlîsnâd elde edebilmek için göze alınan sıkıntılar gibi hususlar kitabın belli başlı konusunu teşkil etmektedir.

¹⁰ Koçyiğit, *İlmusûli'l-hadis veya İlmumustalahi'l-hadis*, s. 123, A.Ü.İ.F.D., Cilt XVII, Ankara, 1969.

etmek ihtiyacı hissettikleri için, Kur'an ve hadis hükümlerine başvurmuşlar, ancak görüşlerine uygun hükümleri çok defa bulamadıkları için de, Kur'an ayetlerini tevîl, hadisleri ise tahrîf ve tashîf etmek yahut da yeniden hadis uydurmak zorunda kalmışlardır. Bu suretle hadis vaz'ı süratle gelişmiş, kısa bir zaman içinde aklın kabul edemeyeceği sayıda hadis uydurulmuştur.¹¹Buna ilaveten diğer bazı sebeplerden dolayı da hadis uydurma faaliyetleri gittikçe fazlalaştığından, ulema harekete geçmiş, ortada dolaşan hadislerin sıkı ve devamlı bir kontrole tâbi tutulması için bazı prensiplerin konmasının gerekli görmüşlerdir. İlk olarak, her hadîsrâvisinin, rivâyet ettiği hadisin kaynağını belirtmesi şart koşulmuştur.¹² Bu iş tabii olarak hadislerde isnâd kullanılmasını zorunlu kılmış, kullanılacak isnâd ise kendisini oluşturacak râvilerin adalet ve zapt yönünden durumlarının tetkikini gündeme getirmiştir. Daha sonraları da kabul ve red edilecek râvilerle ilgili mufassal biyografilerin yer aldığı kitaplar yazılmıştır.¹³

Râvilerin ve rivâyet hallerinin tetkîki neticesinde bunların birbirinden farklı dereceleri tespit edildiği gibi, bu tespit işinin daha sağlam ve daha kesin bir şekilde yapılmasını mümkün kılacak bazı kaideler oluşturulmuş, bu kaideler yardımıyla tespit edilen farklı derecelerin her birine uygun olan, sıhhat yönünden yine bir birlerinden farklı hadis çeşitleri ortaya çıkmıştır. Ancak hadis imamları arasında bunların her birinin ayrı ayrı bilinmesi ve kolayca tanınması için, her birine delâlet eden *sahih*, *zayıf* ve diğer birçok ıstılahlar ortaya konmuştur.¹⁴Daha sonraları da bu ıstılahları ayrı ayrı veya bütün olarak içine alan kitaplar telif edilmiştir. İşte bu eserlere, hadiste ıstılah olarak konulmuş elfâzışâmil olmaları itibariyle “mustalahu'l-hadîs” adı verilmiştir.¹⁵Mustalahu'l-hadîs ilmi, İslâm'ın ilk üç asrında bu isimle bilinen bir ilim hüviyetini henüz kazanmadığı gibi, çeşitli bölümlerini bir araya getiren tek bir kitap halinde de tasnîf edilmemişti. Bununla beraber, münferit bölümlerde söz sahibi olanlar da yok değildi. Fakat bu konuda müstakil olarak ilk kitap tasnîf eden kişi olarak *el-Muhaddisu'l-fâsılbe'ne'r-râvîve'l-vâî* adlı eser sahibi er-Râmehürmüzî (ö. 360/971) gösterilmektedir. Fakat müellif bu kitaba hadis usûlüyle ilgili bütün konuları almamıştır. Daha sonraları ise bu alanda en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) *Ma'rifetiulûmi'l-hadîs* adlı eserini kaleme almıştır. Bunlardan sonra Hatîb el-Bağdâdî gelmiş, hadis usûlü eseri *el-Kifâye*'sinde usûl konularını kendilerinden önceki usûlcülerden daha teknik ve geniş olarak işlemiştir. Hadis usûlü konularını senetli olarak işleme geleneği Hatîb ile birlikte son bulmuştur. Kaynaklarda *mütekaddimûn* hadis usûlcüleri” olarak da bahsedilen bu gelenek sahiplerini “müteahhirûn hadis usûlcüleri” senetsiz hadis usûlü eserleriyle takip etmiştir. Bunların ilki *el-İlmâ* adlı eser sahibi Kâdîfîyâz'dır

¹¹ Bu konuyla ilgili bkz. Koçyiğit, Talât, *Mevzû Hadislerin Zuhuru*, A.Ü.İ.F.D. (1967) , XV, 60.Mevzû hadisler hakkında geniş bilgi için bkz. Aliyyu'l-Kârî, *el-Masnû fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Beyrût, 1398; Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*, 5. Baskı, Ankara, 1991.

¹² Meselâ İbnSîrîn'in (ö. 110/729) “Önceleri isnâd sormazlardı. Fitne zuhur edince, bize hadis aldığımız kimselerin isimlerini söyleyin demeye başladılar” sözü bu konunun örneklerinden bir tanesidir. Bkz. Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Mukaddime, I, 15.

¹³ Koçyiğit, a.g.m., XVII.,s. 126.

¹⁴ Koçyiğit, a.g.m., XVII.,s. 126.

¹⁵ Koçyiğit, a.g.m., XVII.,s. 126.

(ö. 544/1149).¹⁶ Daha sonra el-Meyancî (ö. 580/1184) tarafından hadis usûlüyle ilgili *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehluk* adlı muhtasar risale kaleme alınmıştır. İbnu's- Salâh (ö. 643/1245) tarafından kaleme alınıp *Mukaddimetü'lbnü's-Salâh* diye meşhur olan *Ulûmu'l-hadîs* adlı eser usûl edebiyatının vazgeçilmez kaynakları arasındaki yerini almıştır. O, kendisinden önceki usûlcülerin ele aldığı konuları, alakalarına göre dağınıklığından kurtarıp bir araya toplamaya çalıştıysa da kendisinin de tertibte tam bir ahenk sağlayamadığı iddia edilmiştir.¹⁷ Daha sonraları ise genelde İbnu's- Salâh'ın *Mukaddime* adlı eseri üzerine yapılan ihtisâr ve şerh çalışmalarıyla, müstakil olan bazı hadis usûlü eserleriyle bu alanda telifatlar ortaya konmuştur. Bunlardan bazıları: en-Nevevî (ö. 676/1277)'nin *İrşâdveet-Takrîbve't-teysîrliehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*,¹⁸ İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *İhtisâruUlûmi'l-hadîs*,¹⁹ İbn Hacer'in (ö. 852/1448) *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahuehli'l-eser ve Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-fiker*, el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfiyetü'l-İrâkî*, el-Bukâî'nin (ö. 885/1416) *en-Nüketü'l-Vafiyeybi-mâ fî şerhi'l-Elfiye*, es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Elfiye'sive Nazmu'd-dürer fî ilmi'l-eser*, Ali İbn Sultân el-Herevî el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Mustalahâtuehli'l-eser alâ şerhi Nuhbet'il-fiker*, Kemalüddîn eş-Şemenî'nin (ö. 821/1418) *Nuhbe* nazmı, oğlu Takiyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Muhammed eş-Şemenî'nin (ö. 872/1467) *el-Âliyu'r-rutbe fî şerhi nazmi'n-Nuhbe*,²⁰ Muhammed İbn Muhammed İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Tezkiratü'l-ulemâ*, İbn Dakîk el-İyd'in (ö. 702/1302) *el-İktirâh fî usûli'l-hadîs*, Zehebî'nin (ö. 748/1347) *el-Mükıza fî ilmi mustalahi'l-hadîs*, Şihâbüddîn es-Sivâsî'nin (ö. 860/1456) *Riyâdü'l-ezhâr fî cilâi'l-ebâr*, Kâfiyecî'nin (ö. 879/1474) *el-Muhtasar fî ilmi'l-eser*, Birgivi'nin (ö. 981/1573) *Risâle fî usûli'l-hadîs ve onun şerhi olan Dâvûd-ı Karsî'nin (ö. 1169/1756) Şerhuusûli'l-hadîs* adlı eserleridir.

III. El-Muhaddisu'l-Fâsıl, Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs Ve El-Kifâye'nin Mukayesesi

A. Telif Amaçları Bakımından

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, hem Râmehürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, hem en-Neysâbü'rî'nin *Ma'rifetü'l-ilmî'l-hadîs* 'i hem de Hatîb'in *el-Kifâye'si* mukaddimeyle başlamaktadır. Bazı veciz ifadelerle bir birlerinden farklı olarak ortaya konan ayrıntılar hariç tutulacak olursa mezkûr eserlerin telif amaçlarında

¹⁶ Burada şunu da belirtmeliyiz ki, hadis usûlünün senetsiz olarak işlenmesi geleneğinde hadis metinlerini ihtivâ eden rivâyetü'l-hadîse ait kitaplarda senetlerin terk edilmeye başlanmasının tesirinin görüldüğü iddia edilmektedir. Zirâ el-Beğâvî (ö. 516/1122) *Mesâbihu's-sünne* adlı eseriyle bu geleneği başlatmış daha sonraları da *el-İlmâ* adlı eser Kâdîyâz (ö. 544/1149) tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 195.

¹⁷ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 198.

¹⁸ en-Nevevî'nin *et-Takrîb*'ine daha sonraları Zeynüddîn el-İrâkîet-*Takyîdve'l-izâhlimâutlika ve uğlikamin Mukaddimeti İbni's-Salâh* (Bu eser *Nüket adıyla da anılır*.) adlı eserini kaleme almıştır. Ayrıca Burhânuddînİbrâhimİbn Muhammed el-Kabâkîbî el-Halebî es-Sehâvî ve Suyûtîde *et-Takrîb*'e birer şerh yapışlardır. Suyûtî'nin *Tedribu'r-râvî* adlı eseri bunların en meşhur olanıdır.

¹⁹ İbn Kesîr *İhtisâruUlûmi'l-hadîs*'in üzerine de Ahmet Muhammed Şâkir tarafından *el-Bâisü'l-hasîs* adlı bir şerh çalışması yapılmıştır.

²⁰ *Nuhbe* üzerine yapılmış şerh, hâşiye ve nazım çalışmalarıyla ilgili diğer eserler için bkz. Koçyiğit, *İlmü usûli'l-hadîs*, s. 134.

ortak olan en bâriz özellik; ehl-i hadise yöneltilen eleştiriler ve bunlara verilen cevap, hadisçilerin yaptıkları hizmetler, râvi ile fakih arasındaki farklar, hadisin sadece taşıyıcılığını yapıp anlama faaliyetinde bulunmayanlara yöneltilen eleştiriler gibi konulara yer verilmesidir. Müellifler makaddimelerinde kısa da olsa hangi konulardan bahsedeceklerini kimi zaman açıktan söyleyerek kimi zaman da buna işaret ederek belirtmişlerdir.²¹

B. Kaynakları Bakımından

er-Râmeürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-fâsil* adlı eserinde kullanmış olduğu senetlerden yola çıkarak, onun hadis, sahabe kavli ve daha sonraki nesillerden birçok nakillerde bulunduğu görülmektedir. er-Râmeürmüzî'nin bu eseri, isnadı kullanışındaki yoğunluğu bakımından en-Neysâbü'rî ve Hatîb'in eserleriyle kıyaslandığında daha monoton bir görünüm arzeder. *el-Muhaddisu'l-fâsil*'da hadis usulüyle direkt ya da doğrudan ilgisi bulunan şahıslardan ve bunların eserlerinden yapılan her naklin genelde *semi'tü*, *haddesenâ*, *haddesenî*, *ahberenâ*, *ahberanî*, gibi çeşitli rivâyetsigalarıyla nakledilmiş olması bu eserin *semâ*, *kıraat*, *icâzet* gibi farklı metodlarabînâen derlendiğini ortaya koymaktadır.

Hâkim en-Neysâbü'rî *Ma'rifetü'lümi'l-hadîs*'inde yirminci nevide hadise ve hadis ilmüne hizmet etmiş olan ez-Zührî, Ali b. Medîni, Evzâi, SüfyânîbnUyeyne, Abdullah İbnMübârek, Ahmed b. Hanbel ve daha başka muhaddis ve âlimlerin isimlerini ve katkılarını zikretmektedir. Devamında, içeriğinden de haberdar olduğu anlaşılan hadis ilmiyle alakalı; isim, künye, lakaplara dair kitaplar, sika, zayıf ve müdellisrâvilerle ilgili kitaplar, tabakât, târih ve ilel kitapları, ihtilâfu'l-hadîs ve garîbu'l-hadîsle ilgili kitapları isimleriyle birlikte zikretmektedir.²² Bütün bunlar da bize Hâkim'in eserini kaleme alış esnasında yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermektedir. Zaten onun *Ma'rifetü'lümi'l-hadîs*'ine genel olarak bakıldığında Ali b. Medîni, Buhârî, Müslimveed-Dârekutnî gibi hadisçilerin kitaplarından yararlandığı net bir şekilde anlaşılacaktır.

Fakat bütün bunların aksine en-Neysâbü'rî aralarında kısa bir zaman dilimi olmasına rağmen er-Râmeürmüzî'nin ne de eseri *el-Muhaddisu'l-fâsil*'dan tek bir kelime dahi etmemektedir. Zaten *el-Muhaddisu'l-fâsil*'da kullanılan konu başlıklarının *bab* diye adlandırılmasına karşın *Ma'rifetü'lümi'l-hadîs*'te başlıkların *nev* diye isimlendirilmesi ve ele alınan konuların içeriği ile tertip farklılığı Hâkim'in kendisinden önceki hadis usûlü eseri olan *el-Muhaddisu'l-fâsil*'ı kaynak olarak kullanmadığını göstermektedir. Aralarındaki kesişme ise konuların anlatımında kullanılan aynı rivâyetlerin bir birine yakın senetlerle nakledilmesinden ibarettir denilebilir.²³

²¹ Krş. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 162; en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetü'lümi'l-hadîs*, s. 1, 2; Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 2-7; *el-Câmî*, I, 75.

²² en-Neysâbü'rî, a.g.e., s. 63-71.

²³ Örnek için krş. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 206; en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetü'lümi'l-hadîs*, s. 60.

Kaynak olarak *el-Muhaddisu'l-fâsıl*'ın Hatîb'in *el-Kifâye*ve *el-Câmî*'si ile diğer bazı eserleri üzerindeki etkisi *Ma'rifetüülûmi'l-hadîs*'e nisbeten daha bârizdir. Çünkü Hatîb'in hem *el-Kifâye*'sinde hem de *el-Câmî*'de aynı senetlerle Râmerhurmi'ye varan alıntıları çok aşıkârdır. Kullanılan senetler ile konuların tertibi ve içeriği bize bunu açıkça göstermektedir. Fakat bu nakiller bizzat Râmerhurmi'nin eserinden değil de hocaları vasıtasıyla olmuştur denilebilir. Çünkü Hatîb hiçbir eserinde *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*'dan bahsetmiyor. Fakat Hatîb'in eserleri içinde *el-Kifâye*'de ve *el-Câmî li-ahlâkı'r-râvî*'de birçok yerde Râmeürmüzi'nin isminin senetlerde geçtiği görülmektedir.²⁴ Hatîb'in *el-Kifâye*'de Râmeürmüzi'ye ulaşan senedlerle yaptığı nakillerin neredeyse tamamı; Ali b. Ahmed b. el-Müeddîb kanalıyla Ahmed b. İshâk en-Nehâvendî'nin rivâyetlerinden oluşmaktadır.²⁵ Ayrıca Bağdâdî'nin *el-Câmî*de kullandığı çok fazla sayıdarivâyetlerin ya aynısının ya da benzerlerinin *el-Muhaddisu'l-fâsıl*'da geçtiği görülmektedir. Buna ilaveten Hatîb'in konuların tertibinde çoğu zaman özellikle *el-Muhaddisu'l-fâsıl*'ı neredeyse bire bir takip ettiği de olmuştur. Bu da Hatîb'in ilk hadis eseri olarak gösterilen *el-Muhaddisu'l-fâsıl*'ın muhteva ve tertibinden haberdar olduğunu göstermektedir.²⁶ Buna ilaveten Hâkim en-Neysâbûrî'nin *Ma'rifetüülûmi'l-hadîs*'i de Hatîb'in eserlerinde isim olarak zikredilmemektedir. Fakat Hatîb, *Târîh*'inde tercemesini verdiği Hâkim'in *ulûmu'l-hadîs* konusunda eserleri olduğunu belirtmektedir. Ayrıca devamında da Hâkim'den nakilde bulunan kimselerden kendisinin istifade ettiğini söylüyor.²⁷ Şunu da ilave etmeliyiz ki Hatîb'in *el-Kifâye*'de ele aldığı bazı hadis usûlü konularını işlerken verdiği senetlerle Hâkim kanalıyla gelen aynı rivâyetin senetlerinin bazı râvilerde kesiştiği görülmektedir.²⁸

C. Muhteva Ve Tertipleri Bakımından

er-Râmeürmüzi'nin *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* adlı eseri isminden de anlaşılacağı gibi daha çok isnatla ilgili konuları ele almaktadır. Eserin başında Hz. Peygamber'in sünnetini öğrenme, nakletme ve buna rağbet etmenin önemi ele alınmış, daha sonra da bu konu hadis öğrenme hususunda öğrencinin uyması gereken kural ve vasıflarla devam ettirilmiştir. Rivâyet ve dirâyet bütünlüğünün gerekliliğiyle ilgili konudan sonra isim, nisbe, lakab, künye gibi konulara yer verilmiştir. Farklı başlıklar altında kitâbet meselesi ve hadis almada aranan bazı şartlar üzerinde de durulmuştur. Bunun yanında hadis tahammül yollarından kıraat, icâzet, münâvele, vasiyyet ile eda sigaları da ele alınmıştır. Mâna ve lafız rivâyeti ve bu konuyla ilgisi bulunan diğer bazı meseller de ayrı ayrı başlıklar altında işlenmiştir. Eserin sonlarına doğru ise hadis öğrenim ve öğretimiyle ilgili imla, iltimla, intibah (hadisleri seçme ve süzme), telkîn, kitaptan rivâyet, hafızandan rivâyet, hak ve darb (silme, kazıma, üzerine çizgi çekme, belirsiz hale getirme gibi kağıt üzerinde yapılan bir takım düzeltmeler.), yazma ve noktalama gibi bir takım faaliyetler ile bablara ayırma, iki

²⁴ Bunlardan bazıları için bkz. *el-Kifâye*, s. 73, 92, 309; *el-Câmî*, I, 77,207, 252.

²⁵ Bu rivâyetlerden bazıları için bkz. Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 73, 92, 309; *el-Câmî*, I, 77,207, 252.

²⁶ Zaten Hatîb'in özellikle de *el-Kifâye*'sinde ve *el-Câmî*'sinde işlenen konularda *el-Muhaddisu'l-fâsıl*'da geçen bazı rivâyetin aynısı görülmektedir.

²⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 509.

²⁸ Örnek olarak krş. en-Neysâbûrî, a.g.e.,s. 259; Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 270.

râvidenrivâyet etmeve bazı beldelerdeki musannif fakihlerle ilgili konular ele alınmıştır.

Hadis usûlünün temelini teşkil eden birçok konun ele alınmayışı *el-Muhaddisu'l-fâsil* en büyük eksikliklerinden biridir. Mesela hadislerin râvi sayısı bakımından mütevâtir ve âhâd ayrımlarıyla beraber âhâd hadislerin meşhûr, azîz ve gârib diye sınıflandırılmasından; kaynakları açısından hadislerin merfû, mevkûf, maktû tarzda gruplandırılmasından; isnadın muttasıl ve munkatı olmasına göre hadislerin durumlarından; sahîh, hasen, zayıf ve mevzû hadis kısımlarından bahsedilmemiştir. Buraya kadar verilen bilgileri göz önüne aldığımızda *el-Muhaddisu'l-fâsil*'in mervî konusuna yer verdiğini rahatlıkla ifade edebiliriz. Müellifin eserinde bu bilgilerin yer almayışı bahsettiğimiz gibi büyük bir eksiklik olmakla birlikte diğer bir eksiklik de *el-Muhaddisu'l-fâsil*'da ele alan konuların etraflıca işlenmemiş olmasıdır.

el-Muhaddisu'l-fâsil'dan sonra Hâkim en-Neysâbûrî tarafından kaleme alınan *Ma'rifetüulûmi'l-hadîs* aldı eserin de hadis usûlü konularının çoğunu kapsamadığı görülmektedir. Âlî ve nâzilîsnâdı ele alarak kitabına başlayan müellifin devamında ele aldığı belli başlı hadis usûlü konuları; mevkûf, mürsel, munkatı, mu'dal, müdrec hadis, tâbiîn ve etbâ-ı tâbiûler ile sahabe çocuklarıyla ilgili bilgiler, cerh ve ta'dîl ilmi, sahîh ve zayıf hadis, fıkhu'l-hadîs, nâsih ve mensûh, meşhûr hadis, garip hadis, müdellîsrâviler, hadislerin illetleri, şâzrivâyetler, muhaddislerin mezhepleri, tashîfât, isim, neseb, künye, lakab, kabile, belde gibi konular ve en sonunda da arz, sema meseleleridir. Fıkhu'l-hadîs, sahâbelerin çocukları, muhaddislerin mezhepleri ile ilgili meseleler *Ma'rifetüulûmi'l-hadîs*'te ele alınıp da hem *el-Muhaddisu'l-fâsil*'da hem de Bağdâdî'nin *el-Kifâye* ve *el-Câmî* adlı eserlerinde geçemeyen belli başlı konulardır.

el-Muhaddisu'l-fâsil'a kıyasen Hâkim'in ele almadığı en geniş konuların başında hadis hocası ve talebesinin uyması gereken kurallar gelmektedir. Hadis öğrenim ve öğretim metodları ile rivâyet lafızlarına ise kısaca temas edilmiştir. Bunun haricinde *Ma'rifetüulûmi'l-hadîs*'te müstakil bir başlık altında ele alınmayan en önemli konuların başında; mütevâtir hadis, hasen, muttasıl, merfu, maktu, münker, muzdarib, maktûb, el-mezîd fî muttasılı'lesânîd gelmektedir. Fakat şunu da hatırlatmalıyız ki Hâkim'in müstakil bir başlık altında ele almadığı bu konulardan bazıları farklı bir başlıkla başka konu içerisinde kısa da olsa ele alınmıştır.²⁹

Ma'rifetüulûmi'l-hadîs'e genel olarak bakıldığında eserin tertibinin sistematik olmadığı açıkça görülecektir. Bundan dolayı da İbn Hacer hadis usûlü eserlerinin kısa bir tanıtımını yaparken Hâkim'in eserini bu yönden eleştirmiştir.³⁰ *Ma'rifetüulûmi'l-hadîs* her ne kadar da tertibinin sistematik olmayışı yönünden eleştirilse de daha fazla sayıda temel hadis usûlü konularını ele alması bakımından *el-Muhaddisu'l-fâsil*'a kıyasla üstün sayılır.

²⁹ Meselâ *el-mezîd fî muttasılı'lesânîd* meselesi 6. Nevide isnatla ilgili başlık altında bazı yönleriyle ele alınmaktadır. Bkz. en-Neysâbûrî, *Ma'rifetüulûmi'l-hadîs*, s. 21-22.

³⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s.32.

Bağdâdî'nin sadece *el-Kifâye*'sini bile ele aldığımızda hadis usûlü konularını ihtiva etme bakımından *el-Muhaddisu'l-fâsil*'dan ve *Ma'rifetüülûmi'l-hadîs*'ten daha hacimli olduğu görülecektir. Hatîb hadis usulünün temelini oluşturan hemen bütün meseleleri ya müstakil bir bab başlığı altında ya da ilgili olduğu diğer bir konu içerisinde ele almıştır. Müellifin ele aldığı bu meselelerin bazısı kendisinden önceki hadis usûlucüleri tarafından işlense de bazılarını hadis usulünün konusuna dâhil eden ilk defa kendisi olmuştur.³¹

Hatîb *el-Kifâye*'de yer vermediği hadis öğrenimi ve öğretiminde şeyh ve talebenin uyması gereken kural ve adablarla ilgili konuları ise *el-Câmî* adlı eserinde ele almıştır. Elbette kimüellifin *el-Câmî* 'si sadece mezkûr konulardan ibaret değildir. Her ne kadar da *el-Kifâye*'de ele aldığı kadar geniş olmasa da hadis usulünün temeli kabul edilen bazı meseleler *el-Câmî* adlı eserde de işlenmiştir. Hatîb'in *el-Câmî* adlı eserinin muhteva ve tertib bakımından *Ma'rifetüülûmi'l-hadîs*'ten ziyâde *el-Muhaddisu'l-fâsil*'a daha yakın olduğu aşikârdır. Aynı şekilde onun *el-Kifâye*'si de yine tertib bakımından *el-Muhaddisu'l-fâsil*'a daha yakındır.³²

D. Konuların Taktim Tarzı Bakımından

Çalışmamızın bu kısmında Bağdâdî'nin *el-Kifâye* ve *el-Câmî*'sini konuların taktim tarzı bakımından yani kullanılan metodlar bakımından kendisinden önceki hadis usûlü müelliflerinin eserleriyle mukayese edeceğiz. Söz konusu eserlerde farklı farklı alanlarda birden fazla metod kullanıldığı için biz bunların hepsini ayrı ayrı başlıklar altında incelemeyi uygun bulduk. Bunun için de senet, bab başlıkları, metinler ve konuların ele alınışında müellifler tarafından yapılan yorumlar gibi hususları burada ayrı başlıklar altında ele alıp sonunda da genel bir değerlendirme yapacağız.

1. Bab Başlığı Altında Ele Alınmaları

Bahse konu olan bütün eserler başlıklar altında ele alınmıştır. Fakat er-Râmehürmüzî ve Hatîb'in başlık isimlendirmelerinde *bâb* (باب) kelimesini tercih etmesine karşın en-Neysâbü'rnev (النوع) kelimesini tercih etmiştir. *el-Muhaddisu'l-fâsil*'da meseleler anlatılırken kullanılan temel bab başlıklarından sonra alt başlıklar da kullanılmıştır. Aynı husus *el-Kifâye* ve *el-Câmî* adlı eserlerde de görülürken en-Neysâbü'rî 52 başlık altındaki meselelerin hemen hepsini *nev* kelimesiyle ifade etmiştir.

el-Kifâye'de konuların ele alınışında bab başlıklarının tertibinin daha düzenli ve çeşitliliğinin daha fazla oluşu hem *el-Câmî*'ye karşı hem de kendisinden önceki *el-Muhaddisu'l-fâsil*'a ve *Ma'rifetüülûmi'l-hadîs*'e karşı açıkça görülmektedir. Her konu da olmasa da eserlerde ele alınan meseleler genel olarak mukayese edildiğinde bu fark ortaya çıkacaktır. *el-Kifâye*'nin zikredilen bu

³¹ Mesela mütevâtir hadisi ilk defa Bağdâdî *el-Kifâye*'sinde ele almıştır.

³² Bu husula ilgili müşahhas örnekler ilerleyen bölümlerde "Daha önceki hadis usûlü müelliflerinin Bağdâdî'ye etkileri" başlığı altında daha geniş ele alınacaktır.

üstünlüğünü hadis usûlünün en temel konularından biri olarak kabul edilen cerh ve ta'dîl meselesini örnek vererek daha da somutlaştıralım. Mesela *el-Kifâye*'de cerh ve ta'dîl konusunun değişik bablarda ele alınışı Hatîb'in diğer eseri *el-Câmî li-ahlâki'r-râvî*'sinden ve kendinden önceki hadis usûlü eserlerinden çok daha düzenlidir. Hatîbel-*Kifâye*'sinde cerh ve ta'dîl konusunu öncelikle "adâlet ve hükümleri" ile "cerh ve hükümleri" temel başlıkları altında iki bölümde ele almıştır. Daha sonra hem adâletle ilgili temel konuları hem de cerhle ilgili temel konuları ilgili oldukları tali meselelerle farklı bakışlar altında sunmuştur. Oysaki aynı konu *el-Câmî li-ahlâki'r-râvî*'de çok dağınık bir vaziyette işlenmiştir. *el-Câmî*'de cerh ve ta'dîlle ilgili olarak sadece bir tane temel bab başlığı bulunmaktadır. Bu da toplam iki sayfalık bir yer tutmakta ki bunların da neredeyse tamamı rivâyetlere ayrılmaktadır.³³ Bunun yanında cerh ve ta'dîl konusu içerisinde ele alınan fisk,³⁴ bidat,³⁵ gaflet,³⁶ vehm,³⁷ kizb,³⁸ telkîn³⁹ gibi çoğu meseleler dağınık bir vaziyette, müstakil bir başlık altında işlenmekten ziyade ilgili oldukları diğer başka meselelerle iç içe anlatılmıştır.

el-Kifâye'de cerh ve ta'dîl konusunun farklı farklı bab başlıkları altında sistematik olarak ele alışındaki bu bâriz üstünlük kendisinden önceki hatta sonraki bazı hadis usûlü eserleriyle kıyaslandığında bile açıkça fark edilecektir.

İlk hadis usûlü eseri olarak gösterilen *el-Muhaddisu'l-fâsil*'de cerh ve ta'dile dair müstakil bir konu başlığı bulunmamakla birlikte cerh ve ta'dîlin konusunu teşkil eden meseleler çok sınırlı bir şekilde, neredeyse tamamen diğer konular içerisinde ele alınmıştır.⁴⁰ Cerh ve ta'dîl ilmi ilk defa en-Neysâbü'rî'nin *Ma'rifetü'lümi'l-hadîs* adlı eserinde "ma'rifetü'l-cerh ve't-ta'dîl" adıyla müstakil hadis usûlü çeşidi olarak kaleme alınmıştır.⁴¹ Bu başlık altında adâlet ve cerhle ilgili bazı konuları kısmen yarım sayfada özetleyen müellif burada daha çok râvî tabakalarından ve esahhu'l-esânid konusundan söz etmektedir. Adâletin on beş, cerhin ise on çeşidinin olduğunu sayı olarak verdikten sonra bunları *el-Medhâl ilâ Kitâbi'l-İklîl* adlı bir eserinde anlattığını belirtmiştir.⁴² Hatîb'in *el-Kifâye*'de cerh ve ta'dîlin konusu olarak ayrı ayrı başlıklar altında zikrettiği birçok hadis usûlü meselesi ise *Ma'rifetü'lümi'l-hadîs*'te neredeyse hiç ele alınmamış,⁴³ alınanlar da diğer konulara ait başlıklar altında işlendiğinden çok sönük kalmıştır. Bundan

³³ Bkz. Bağdâdî, *el-Câmî*, II, 200-202.

³⁴ Bağdâdî, a.g.e.,I, 130.

³⁵ Bağdâdî, a.g.e.,I, 137, 331; II, 89.

³⁶ Bağdâdî, a.g.e.,I, 140.

³⁷ Bağdâdî, a.g.e.,I, 285.

³⁸ Bağdâdî, a.g.e.,I, 334; II, 98.

³⁹ Bağdâdî, a.g.e.,II, 42, 45.

⁴⁰ Bazıları için bkz. Râmehürmüzî, a.g.e.,s. 217, 604, 605.

⁴¹ Bkz. en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetü'lümi'l-hadîs*, s. 52. Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki en-Neysâbü'rî'nin cerh ve ta'dîlle ilgili olarak ayrıca *el-Medhâl ilâ Kitâbi'l-İklîl* adlı bir eseri vardır. Kendisi de *Ma'rifetü'lümi'l-hadîs*'de "ma'rifetü'l-cerh ve't-ta'dîl" adlı konu başlığında bu kitaptan söz etmektedir. Bkz. en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetü'lümi'l-hadîs*, s. 52. Söz konusu eser Fuâd Abdülmenam Ahmed'in tahkikiyle İskenderiye'de neşredilmiştir.

⁴² en-Neysâbü'rî, a.g.e., s. 52-57.

⁴³ *Ma'rifetü'lümi'l-hadîs*'de doğrudan olmasa da dolaylı şekilde cerh ve ta'dîl konusu içerisinde değerlendirilen bazı meseleler değişik başlıklar çok az da olsa ele alınmış. Bunlar için bkz. *Ma'rifetü'lümi'l-hadîs*, s. 14, 112, 119, 130.

dolayı en-Neysâbûrî'nin *Ma'rifetiulûmi'l-hadis* 'ide *el-Muhaddisu'l-fâsıl* gibi cerh ve ta'dîl konularının farklı başlıklar altında işlenişi ve netliği bakımından Hatîb'in *el-Kifâye* 'sinin yanında çok fakir kalmaktadır.

en-Neysâbûrî'nin *Ma'rifetiulûmi'l-hadis* 'te “cerh ve't-ta'dîl” başlığını tercih etme şekli İbnu's-Salâh tarafından “rivâyetleri kabul ve reddedilecek râvilerin nitelikleri” şeklinde değiştirilmiş,⁴⁴ Suyûti'ye kadar tarihi seyri içinde kalem alınan hadis usûlü eserlerinde, gerek konunun başlığı gerekse aynı bab altında işleniş tarzı büyük ölçüde muhafaza edilmiştir.⁴⁵ Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden yola çıkılarak bakıldığında, cerh ve ta'dîl gibi hadis usûlünün en önemli konularından birinin farklı başlıklar altında sistematize edilerek en güzel tertiple Hatîb'in *el-Kifâye* 'sinde ortaya konduğu görülecektir.

Hatîb'in bab başlıklarının tertibindeki üstünlüğünün en güzel örneklerinden birini de sema ve kıraat konusunu işleyişinde bulabiliriz. Kıraat ve sema konusuna baktığımızda *el-Muhaddisu'l-fâsıl* 'da öncelikle “muhaddise okuma/kıraa babı” başlığı altında kıraat hakkındaki rivâyetler zikrediliyor. Burada genel olarak kıraatin caiz olması, kıraatin semaya denk olması, kıraatte bazı sema lafızlarını söylemenin caiz oluşu, kıraatin üstünlüğü gibi konular ele alınırken⁴⁶ hemen peşinden “bunun zıddını diyenler” şeklinde bir başlıkla bir önceki bab başlığının devamı niteliğinde semada ve kıraatte farklı sigalar kullanmak, hadis hangi metoddla alınıyorsa buna dair olan sigayı kullanmak, kıraatle alınan bir hadiste sema sigasının kullanmama gibi konularla ilgili rivayetler iç içe işlenmektedir.⁴⁷ Hemen bu başlığın ardından sırasıyla “icazet ve münaveyleyle ilgili rivâyetler babı” adı altındaki rivayetlere geçiliyor, daha sonra bu konunun alt başlığı niteliğinde “vasiyet” konusuyla ilgili rivayetler ele alınıyor.⁴⁸ İlerleyen bölümlerde ise tekrar “semitü diyenler” ile *haddesenâ, enbeenâ, kâlelî, kultüli-fülân* gibi birçok eda lafızları ayrı ayrı başlıklar altında rivayetlerle ortaya konuyor.⁴⁹ Çok uzun ve dağınık bir şekilde ele alınan bu sigalardan sonra tekrar “tahdîs ve ihbâr hakkındaki rivâyetler babı” başlığı altında *haddesena* ve *ahberena* sigalarıyla ilgili rivayetler veriliyor. Yani kıraat ve sema konusuna tekrar dönülüyor.⁵⁰

Bunun yanında sema ve kıraat konusunun da işlendiği hadis tahammülü ve edasıyla ilgili konular *Ma'rifetiulûmi'l-hadis* 'te tek bir başlıkta altında ele alınmıştır. Mesela birçok hadis usulü eserlerinde Hadis öğrenim ve öğretim metodlarından sema, kıraat, icazet, münavele ve mükatebe, i'lam, vasiyyet ve vicade gibi bir konu ayrı başlıklar altında ve çok uzun şekilde incelenirken

⁴⁴ Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 104.

⁴⁵ Mesela İbnu's-Salâh'ın başlığını tercih edenlerden bazıları için bkz. Nevevî, *Takrîb*, s. 39; İbn Kesîr, *İhtisâruUlûmi'l-hadî*, s. 92; Suyûti, *Tedrib*, I, 351. Fakat şunu da belirtelim ki Hatîb cerh ve ta'dîl konusunda *Ma'rifetiulûmi'l-hadis* 'tetercih edilen “ma'rifetü'l-cerh ve't-ta'dîl” adını seçmemiş o direkt “bâbu'l-keâm fi'l-adâle ve ahkâmuhâ” ile “babu'l-keâm fi'l-cerh ve ahkâmuhâ” adlı iki farklı başlıkta konuyu ele almıştır. Bkz. Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 100, 127.

⁴⁶ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s.420-431.

⁴⁷ Râmeürmüzî, a.g.e.,s.431-435.

⁴⁸ Râmeürmüzî, a.g.e.,s.435-459.

⁴⁹ Râmeürmüzî, a.g.e.,s. 472-517.

⁵⁰ Râmeürmüzî, a.g.e.,s. 517-524.

Ma'rifetüülûmi'l-hadîs'te bu konularla ilgili müsakıl olarak tek bir başlık mevcuttur. Bu meseleler yukarıda da ifade ettiğimiz gibi birçok hadis usûlü kitabında uzun fasıllarla ayrı başlıklar altında ele alınırken Hâkim'in eserinde tek bir başlıkta toplam beş sahife dahi tutmamaktadır.⁵¹

Fakat aynı konu hakkında Hatib'in *el-Kifâye*'sine bakıldığında bablar arasındaki bu düzensizlik ve uyumsuzluk görülüyor. Öncelikle "kıraat ve bununla ilgili rivâyetler babı" adı altında kıraat ve sema ile ilgili genel bir bilgi ve rivâyetler veriliyor.⁵² Daha sonra "kıraat semâ mertebesindedir diyenlerle ilgili rivâyetlerin zikri babı" adı altında düzenli bir şekilde bu görüşte olanlarla ilgili nakiller sıralanıyor. Ardından "semayı kıraate tercîh edenlerle ilgili rivayetlerin zikri"⁵³, "kıraati semaya tercîh edenlerle ilgili rivayetlerin zikri"⁵⁴, başlıkları altında konuyla ilgili rivayetler düzenli bir şekilde peş peşe sıralanıyor. İlerleyen bölümlerde ise sema ve kıraate delâlet eden lafızlar ayrı ayrı bab başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde ele alınıyor. Oysaki Bağdâdî'nin ayrı ayrı bab başlıkları ve bu başlıklar altındaki tali başlıklarla ele aldığı bu meseleler *el-Muhaddisu'l-fâsıl*'da ve *Ma'rifetüülûmi'l-hadîs*'te aynı bab başlığı altında karışık bir şekilde ele alınıyor. Bütün bunlar Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'sinde bab başlıklarındaki düzen ve intizamın ve bir birleriyle olan uyumun kendisinden önceki eserlerden üstünlüğünü açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁵

2. Senetli Olarak İşlenmeleri.

Mukayeselerini yaptığımız söz konusu bu eserlerde ister hadis, ister sahabe ve daha sonrakilerin söz ve faaliyetleri olsun isterse herhangi bir ıstılah hakkında tanım ve açıklama olsun bütün bunlar genelde senetlerle takdim edilmiştir. Fakat özellikle terim ve herhangi bir konudaki bilgilerin senetsiz sevedilişi diğerlerine kıyasen *el-Kifâye*'de daha fazla görülen bir durumdur.

er-Râmehürmüzî senetlerde en fazla en fazla *haddesenâ*⁵⁶ ve *haddeseni*⁵⁷ eda lafızlarının kullanmış fakat bunun yanında *kâle*⁵⁸, *semi'tü*⁵⁹, *ahberani*⁶⁰ ve *ahberenâ*⁶¹ eda sigalarını da az da olsa kullanmıştır.

en-Neysâbü'rî'nin senetlerde en fazla kullandığı eda sigası *ahberenâ*⁶² ve *haddesenâ*⁶³ lafızlarıdır. Bunun yanında *ahberani*⁶⁴ *haddeseni*⁶⁵, *semi'tü*⁶⁶, *kâle*⁶⁷ sigalarını da kullanmıştır.

⁵¹ en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetüülûmi'l-hadîs*, s. 256-261.

⁵² Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 296.

⁵³ Bağdâdî, a.g.e., s. 297-307.

⁵⁴ Bağdâdî, a.g.e., s. 310.

⁵⁵ Hatib'in *el-Kifâye*'sinde icâzet, tedlîs, lafız ve mana rivâyeti gibi konuları ele alışındaki babları sistematize edişindeki üstünlüğü yine bariz bir şekilde görülmektedir.

⁵⁶ Mesela bkz. Râmehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 163, 164.

⁵⁷ Râmehürmüzî, a.g.e., s. 183, 187.

⁵⁸ Râmehürmüzî, a.g.e., s. 182, 187, 190.

⁵⁹ Râmehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 188, 196.

⁶⁰ Râmehürmüzî, a.g.e., s. 224, 226, 252.

⁶¹ Râmehürmüzî, a.g.e., s. 255.

Bağdâdî'nin *Kifâye* ve *el-Câmî* adlı eserleriyle diğer eserlerine bakıldığında onun aynı hocadan naklettiği rivayetlerde farklı eda sîgalarını kullandığı görülür. Mesela hem bu iki eserde hemde diğer birçok eserlerinde kendisinden en fazla nakilde bulunduğu hocalarından Ebu'l-Kâsım el-Ezherî (ö. 435/1043)'den rivâyet ederken; *ahberanî*⁶⁸, *ahberenâ*⁶⁹, *haddesenî*⁷⁰, İbnRizk'tan (ö. 412/1021)'dan rivâyet ederken; *ahberenâ*⁷¹, *haddesenâ*⁷², *enbeenâ*⁷³, EbûBekr el-Berkânî (ö. 425/1034)'den rivâyetinde; *ahberenâ*⁷⁴, *ahberanî*⁷⁵, *haddesenâ*⁷⁶, *zekeralenâ*⁷⁷ gibi değişik eda sîgalarını kullandığı görülmektedir. Bu durum bize Hatîb'in şeyhlerinden naklettiği bir meseleyi veya kitabı sema, kıraat, icâzet gibifarklı metodlarla da aldığını göstermektedir.

Hatîb'in eserlerinde görülen bu durum *el-Muhaddisu'l-fâsil*⁷⁸ ve *Ma'rifetiulûmi'l-hadîs*'te⁷⁹ az da olsa görülmekle birlikte bunlar bir hocadan yaptıkları nakillerde umumiyetle aynı rivâyetsigasını kullanmışlardır.

Şekilsel olarak bakıldığında mezkûr eserlerin senet kullanımı yönünden bazı ayrıntılar dışında kayda değer bir farklılıklarının olmadığı görülmektedir. Bütün bunlara ilaveten bu eserlerin senet kullanımına yönelik ortak noktalarından biri de sevkedilen senetlerin ciddi bir şekilde tenkide tabi tutulmamış olmasıdır.⁸⁰ Bunlar içerisinde *Ma'rifetiulûmi'l-hadîs*'in senet tenkidi yönünden diğer eserlere kıyasen bir üstünlüğünden söz edilebilir.

3. Hadis, SahâbeKavlî ve Daha Sonraki Neslin Sözlerinin Kullanımı

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki bahse konu olan bu eserlerde müellifler gerekli gördükleri yerlerde konuların açıklanması ve delillendirilmesinde az da olsa ayetleri kullanmışlardır. *el-Kifâye*'de kullanılan ayetler sayı bakımından mukayese ettiğimiz diğer eserlerden bir hayli çoktur. Hatîb delil olarak sunduğu

⁶² Mesela bkz. en-Neysâbüri, *Ma'rifeti ulûmi'l-hadîs*, s. 5, 10.

⁶³ en-Neysâbüri, a.g.e., s. 6, 11, 14, 19, 30.

⁶⁴ en-Neysâbüri, a.g.e., s. 8, 35.

⁶⁵ en-Neysâbüri, a.g.e., s. 31, 113.

⁶⁶ en-Neysâbüri, a.g.e., s. 9, 15, 29.

⁶⁷ en-Neysâbüri, a.g.e., s. 104, 107.

⁶⁸ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 26; *el-Câmî*, I, 119; *Târihu Bağdâd*, XVI, 116.

⁶⁹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 100; *el-Câmî*, I, 90; *Târihu Bağdâd*, III, 9.

⁷⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 81; *el-Câmî*, I, 78; *Târihu Bağdâd*, II, 602.

⁷¹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 77; *el-Câmî*, I, 82; *Târihu Bağdâd*, II, 195.

⁷² Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 120; *Târihu Bağdâd*, XII, 77.

⁷³ Bağdâdî, *el-Câmî*, I, 308;

⁷⁴ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 72; *el-Câmî*, I, 126; *Târihu Bağdâd*, XVI, 154.

⁷⁵ Bağdâdî, *el-Câmî*, I, 84; *Târihu Bağdâd*, VII, 122.

⁷⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 338; *el-Câmî*, I, 126; *Târihu Bağdâd*, IV, 569.

⁷⁷ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 340; *Târihu Bağdâd*, III, 239.

⁷⁸ Örnek için krş. Râmehürmüzî, a.g.e., s. 165 ile 239 ve s. 320 ile 209.

⁷⁹ Örnek için krş. en-Neysâbüri, *Ma'rifetiulûmi'l-hadîs*, s. 16 ile 18,86.

⁸⁰ Senetlere dair tenkitlerden bazısı için bkz. en-Neysâbüri, a.g.e., s. 19; Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 118-121.

bu ayetleri zaman zaman açıklama yoluna giderken aynı durum Râmeürmüzî ve en-Neysâbüri pek görülmemektedir.⁸¹

Müelliflerin hadis, sahâbe ve daha sonrakilerin söz ve fiillerini nakilleri esnasındaki sıralama genelde aynı şekildedir. Önce konuyla ilgili hadisler verilirken daha sonra sırayla sahâbe söz ve uygulamaları ardından tâbiîn ve daha sonraki neslin söz ve uygulamaları en sonda da kendi görüşleri takdim edilmektedir.⁸²

Bağdâdî *el-Kifâye*'sinde hadisleri ihtiyaç duyduğunda konu aralarında rivâyetler şeklinde naklederken birkaç konunun tamamına yakını hadislerle ele alınmıştır.⁸³ Bu husus aynı şekilde *el-Muhaddisu'l-fâsıl*'da nadiren görülmekle birlikte *Ma'rifetüulûmi'l-hadîs*'te bunu göremedik.⁸⁴

Hatîb'in *el-Kifâye*'si gerek ele alınan konular itibariyle gerek bu konuların sunumunda kullanılan rivâyetlerin çokluğu itibariyle düşünülecek olursa hem kullanılan hadisler hem sahâbe ve daha sonrakilerin söz ve uygulamaları sayı bakımından er-Râmeürmüzî ve en-Neysâbüri'nin söz konusu eserlerinden daha fazladır. Hatta bu iki müellifin eserlerinde geçen rivâyetlerin toplam adedi birlikte düşünülse dahi *el-Kifâye*'ye ulaşmamaktadır. Ayrıca Hatîb'in *el-Câmî* adlı eseri de hesaba katıldığında bu sayı daha da kabarık çıkacaktır.

4. Görüş Bildirmeleri Bakımından

Mukayese ettiğimiz eserler içerisinde konular nakledilirken bunlarla ilgili olarak zaman zaman müelliflerin görüşlerine de rastlanmaktadır. Her ne kadar da nakledilen bu konular bütün eserlerde rivâyet ağırlıklı da olsa kimi zaman bir ihtiyaca binâen eser sahipleri bazan isnada bazan metne dair çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Biz çalışmamızın bu kısmında söz konusu eserlerin hangisinde müellif görüşlerinin ne kadar zikredildiğinden ziyade yapılan yorumların genel manada kaleme alınan esere diğerlerinden farklı olan bir özellik kazandırıp kazandırmadığı hakkında tespitlerde bulunmaya çalışacağız.

el-Muhaddisu'l-fâsıl'da az da olsa er-Râmeürmüzî açıklamalarda bulunmuş fakat bu açıklamaları çok yüzeysel kalmıştır. Onun bu yetersizliği eserinin ilk hadis usûlü eserlerinden olmasına bağlanabilir.⁸⁵

Ma'rifetüulûmi'l-hadîs'te bazan metinlere bazan da senetlere yönelik yorumlar yapıldığı görülmektedir. Onun görüşlerini genellikle قال ابو عبد الله ifadesi altında bulabiliriz.⁸⁶ en-Neysâbüri'nin sevkettiği metinlerden sonra kendi

⁸¹ Örnek için bkz. en-Neysâbüri, a.g.e., s. 132; Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 64; *el-Câmî*, I, 75.

⁸² Bu sıralamaya dair bazı örnekler için bkz. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 363-378 ; en-Neysâbüri, *Ma'rifetüulûmi'l-hadîs*, s. 19-21; Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 232, 247; *el-Câmî*, I, 80-92.

⁸³ Bkz. Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 54-63.

⁸⁴ Mesela bkz. Râmeürmüzî, a.g.e., s. 272.

⁸⁵ Bunlardan bazıları için bkz. Râmeürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 266-300.

⁸⁶ Örnek için bkz. en-Neysâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 6-10, 82, 84-87, 89, 93, 100, 217, 220.

görüşlerini açıklaması neredeyse Bağdâdî kadar çoktur. *Ma'rifetüulûmi'l-hadîs*'te genelde başta ve sonda en-Neysâbüri'nin yorum ve izahlarını görebiliriz. Fakat metinlerin içeriğine dönük olarak, konuların izahı genel manada düşünülecek olursa Hatîb'teki açıklamaların en-Neysâbüri'den daha uzun ve tafsilatlı olduğu görülecektir. Bazen Hatîb'in açıklamalarının naklettiği rivâyetleri dahi geçtiği görülmektedir. Buna ilaveten bazen ele aldığı meselelerde hiçbir rivâyete yer vermeden tamamen kendi açıklama ve yorumuna yer vermesi de Hatîb'te görülen diğer bir özelliktir.⁸⁷ Bunlara ilaveten *el-Kifâye*'de hem diğer iki hadis usulüne ve hem de Hatîb'in *el-Câmî* adlı eserine oranla bilgilerin senetsiz olarak aktarılması daha fazladır. Bunlar içerisinde senetsiz bilgilerin en az geçtiği eser *el-Muhaddisu'l-fâsil*'dir.

Hatîb'in hem *el-Kifâye* hem de *el-Câmî*'sinde görülen özelliklerinden biri de onun zıt olan fikirleri ortaya koyduktan sonra kendi tercihini belirtmek üzere *الفولالاولوالليالصواب* (ilk görüş doğruya daha yakındır /daha doğrudur.)⁸⁸, *نختاره* (onu tercih ederiz)⁸⁹, *هذا القول أصح من الأول* (Bu söz ilkinden daha isabetli)⁹⁰ gibi ifadelerle görüşünü ortaya koymasındır. Diğerlerinde bu şekilde bir ifadeyle tercihe şâyân olan görüşün ortaya konduğunu fazla göremedik.⁹¹ Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi en-Neysâbüri farklı üsluplarla kendi görüşünü ortaya koymaktadır.

Sonuç

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler göz önüne alındığında sonuç olarak şunları söylememiz mümkündür. Gerek şekilsel yönden gerek içerik yönünden değerlendirildiğinde Hatîb'in *el-Kifâye* adlı eserinin *el-Muhaddisu'l-fâsil*'dan ve *Ma'rifetüulûmi'l-hadîs*'ten farklı ve üstün olan birçok özelliğinin olduğu görülecektir.

Bab başlıklarının daha düzenli olarak sistematize edilmişinden, muhteva ve yorum zenginliğine kadar *el-Kifâye*'nin kendisinden önceki hadis usûlü eserlerinden farklı ve üstün olan bu özelliği daha sonraki hadis usûlü müellifleri tarafından da gözönünde bulundurulmuştur. Bu sebeple onlar telif ettikleri hadis usûlü eserlerinde konuları işlerken Hatîb'e atıfta bulunmadan geçememişler, onun *el-Kifâye* ve *el-Câmî* adlı eserlerinden değişik şekillerde faydalanmışlardır.⁹²

Araştırmamızın konusu olan üç hadis usûlü eserinin gerek içerik ve tertip gerekse yöntem bakımından birbirine benzeyen yönlerinin yanında farklı olan tarafları da vardır. Fakat işlenen konu çeşitliği, konuların tertip ve muhtevasıyla

⁸⁷ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 32-34; 34-35; 63-67, 382, 472.

⁸⁸ Bu ve buna benzer kullanım için bkz. Bkz. Bağdâdî, *el-Kifâye*, s.73, 461. *Târihu Bağdâd*, XI, 16.

⁸⁹ Bu ve buna benzer kullanım için bkz. Bkz. Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 225,

⁹⁰ Bu ve buna benzer kullanım için bkz. Bkz. Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 78,451; Bağdâdî, *el-Câmî*, II, 120.

⁹¹ Nadir de olsa *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'te bunun gibi ifadeler kullanılmıştır. Bkz. en-Neysâbüri, a.g.e.,s. 260.

⁹² Hatîb'in bu iki eserinin kendisinden sonrakilere etkisiyle ilgili ileri sürülen bazı görüşler için bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 32, 33.

kullanılan yöntem bakımından Hatîb'in *el-Kifâye*'sinin önceki hadis usûlü eserlerinden üstün olan yönlerinin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Aliyyu'l-Kâri, Ebû'l-Hasan Nureddîn (ö. 1014/1605), *el-Masnû fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Beyrût, 1398.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Dr.Ahmed Ömer Hâşim, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrût, 1986.

---, *el-Câmîliahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi*, (I-II), thk. MahmûtTahhân, Mektebetü'l-meârif, Riyâd, ts.

---, *Târîhu Bağdâd*, (I-XVI.), Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî b. El-Hatîb el-Bağdâdî, thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, I. Baskı, Beyrût, 2002.

İbn Hacer el-Askalâni, Ebu'l-FadlAhmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed (ö. 852/1448),*Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhiNuhbeti'l-fiker fî mustalihiehlî'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfilleh er-Ruheylî, I. Baskı, Riyâd, 1422.

İbnKesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (I-XIV), thk. Ali Şeyrî, Dâru'ihyâ't, türâsi'l-arabî, I. Baskı, 1988.

Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*, 5. Baskı, Ankara, 1991.

Koçyiğit, Talât, *Mevzû Hadislerin Zuhuru*, A.Ü.İ.F.D. (1967) , XV, 60.

---, *İlmüusûli'l-hadîs veya İlmü mustalahü'l-hadîs*, A.Ü.İ.F.D., Cilt XVII, s. 117-135. Ankara, 1969.

Muhammed EbûŞehbe, (ö. 1403/1983), *el-Vasît fî ulûm ve mustalahü'l-hadîs*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, trh.

Müslim, Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (ö. 261/875), *el-Müsnedü's-sahîh*,(I-V), thk. Muhammed FuâdAbdülbâkî, Dâru'lhyâ, Beyrût.

Râmehürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman b. Hallâd (ö. 360/971), *el-Muhaddisu'l-fâsil*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrût, 1404.

en-Neysâbü'rî, Ebû Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed (ö. 405), *Ma'rifetüulûmi'l-hadîs*, tsh. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2. Baskı, Beyrût, 1977.

Nevevî, EbûZekerıyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref (ö. 676/1243), *et-Takrîbve't-Teysîrlima'rifetisüneni'l-beşîr ve'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman Hışt, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, I. Baskı, Beyrût, 1405/1985.